

RAFİ'Î'NİN İ'CAZU'L-KURANI VE ARAP EDEBİYATI TARİHİ'NİN SON CİLDİNİN TETKİKİ

Erol AYYILDIZ*

ÖZET

Bu makale bundan öncekinin devamı mahiyetindedir. Burada er-Rafi'î'nin adı geçen eserinin ikinci cildinin son bölümü ile üçüncü cildi incelenmekte ve tahlil edilmekte ve sonuç bölümünde eserin bütününe ait bir değerlendire yapılmaktadır.

RÉSUMÉ

Cet article est la suite de celui qui lui précède et il étudie le dernier chapitre de deuxième tome de l'ouvrage de Râfi'î, et puis analyse le troisième tome du même livre, et en conclusion, il arrive à une conviction sur la totalité de l'ouvrage.

Rafi'î, bu bahse, önce gayesinin, sahîh bir burhan ortaya koymak veya açık bir fikir sunmak olmadığını belirterek başlamaktadır¹. O, bu bölümde, – bizzat belirttiği üzere – evvelâ, eskilere göre: "i'caz nedir; bu mevzûda hangi eserleri yazmışlardır?" meselesini incelemekte sonra da, i'caz hakkında kendi görüşünü ortaya koymaktadır².

Kur'an'ı Kerim hakkında ilk defa ileri geri konuşanları tesbit ederek mevzûna giren Rafi'î, daha sonra, Mu'tezile'nin doğuşuna, bunların ileri gelenleri-

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

1 er-Rafi'î, a.g.e., s. 139.

2 a.g.e., s. 143.

nin, Yunancadan terceme edilen felsefî kitapları tetkik ettikten sonra, nazari felsefe ile yakini dini birbirine mezcettiklerine temas etmekte ve i'caz hakkında cesitli gorusleri serdetmektedir. Burada ilk aldig gorus, Ebû Ishak Ibrahim en-Nazzam'in: "I'caz, "Sırfet"ten ibarettir, yani Allah Teâlâ, arabları güçleri olduğu halde Kur'ana muâraza etmekten çevirmiştir" görüşüdür³.

Kur'an'ın i'cazı konusunda yazılan eserlerden Rafi'î'nin kaydettikleri ise şunlardır:

- 1- Câhız (Ö. 255) Nazmu'l-Kur'an
- 2- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Vâsîti (ö. 306) İ'câzu'l-Kur'an
- 3- Ebû İsâ er-Rummânî (ö. 382)
- 4- Ebûbekr el-Bâkîllânî (ö. 403) İ'câzu'l-Kur'an
- 5- İmam el-Hattâbî (ö. 388)
- 6- Fahrüddin er-Râzî (ö. 606)
- 7- İbnu Ebi'l-İsba' (ö. 654)
- 8- ez-Zemelkânî (ö. 727)

Rafi'î, Kur'an'ın beşeriyete meydan okuyan âyetlerinin tahlilinde ise şunları söylüyor: "Çekişme ve kavga halinde, kasîde ve hitabelerle birbirlerine meydan okumaları, Arabların âdetlerindendi. Panayırlarda ve toplantı yerlerinde birbirleri ile atışıyorlardı. Bu, onlarda fitrî bir karakter haline gelmişti. Bu sebeple Kur'an'ı Kerim, bir mislini veya bir âyetini meydana getirmeleri için onlara meydan okudu: "Şayet kulumuza indirdiğimizden şüphe etmekte iseniz, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin. Ve Allah'dan başka şahidlerinizi de çağırın. Eğer doğru söyleyenlerden iseniz"⁴. "Rafi'î, bu âyeti şu tarzda yorumluyor:

"Bu âyet-i Kerime, hem onlara meydan okuyor ve hem de, katiiyetle bu işi başaramıyacaklarını ilân ediyordu. Bu, Allah'tan başkasından gelmesi muhâl olan bir sözdür. Zira bir Arab, bir diğerine bu derece katiiyetle bir söz söyleyemezdi. Arablar bu âyeti işitince, iyice anlamışlardı ki, onun bir benzerini veya bir sûresini ortaya koyamıyacaklardı. Çünkü bu gücü kendilerinde bulamıyorlardı. İşte o zaman, tıpkı, kavgada zor durumda kalan bir kimsenin en son çare olarak müracaat ettiği usûle başvurular: Ona kılıçla karşı koydular. Söze, sözle cevap veremeyince, Hz. Peygambere (s.a.s.) sihirbaz, şâir mecnûn demeye başladılar."⁵

Rafi'î bu açıklamasından sonra, İslâm tarihi boyunca, Kur'an'a muâraza edenlerin içerisinde, Müseylime (ö. 12/633), Esvedu'l-ansî (11/632), Tuleyhâ b.

3 a.g.e., s. 144.

4 Bakara Sûresi, âyet 23.

5 er-Rafi'î, a.g.e., s. 170.

Huveylid (ö. 21/641), Abdullah b. el-Mukaffa' (ö. 142/759), Şair Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 355/965) gibi meşhurları sayıyor ve bunların yazdıklarından örnekler veriyor.

Eserin, Kur'an'ın nazmına ait, "Harfler ve sesleri", "Kelimeler ve Harfleri", "Cümleler ve Kelimeleri" gibi enterasan başlıklar altında incelenen kısımları, diğer kaynaklarda rastlanılmıyacak cinsten tefekkür ve his mahsûllerini ihtiva etmektedir.

Rafi'î, bunların içerisinde, meselâ: "Harfler ve sesleri" bölümünde, Kur'an'da, harflerin çıkardığı sesleri, lisanî nağmelere benzetiyor ve bu husûsiyetin, Kur'an dışında hiç bir eserde bulunmadığına işaret ederek, bizi, bunu tecrübe etmeğe davet ediyor: "... Arab fasihlerinin veya başka ediblerin nesrinden, Kur'an-ı Kerim'in kıraat usûlü ile bir parça okumağa başladığımız zaman, kıraat ahkâmına ve edâ yollarına riâyet etmenize rağmen, içinizden anlarsınız ki, onların sözlerinde bir eksiklik ve tatsızlık vardır. Ve bunlar Kur'an'ın mertebesinin çok altındadırlar. Hattâ o güzel nesir parçasını, bu yolla güzelleştirmeye çalışırken tamamen bozup çirkinleştirirsiniz; fesahat vasfını kaybettirip, onu üslûb süsünden de tecrid etmiş olursunuz"⁶

Böylece anlaşılıyor ki, Rafi'î, Kur'an'ı Kerimin harfleri ile bunların sesleri arasındaki münasebeti dahi, i'caz unsuru olarak kabul etmektedir.

Ona göre, mûsikinin esranını ve rûhî felsefesini bilenlerin, bütün Arab sanatında, Kur'an'ın kelimeleri ile harflerinin seslerinde görülen tenâsûbe denk bir şey bulmaları mümkün olamaz. Kur'an'ı Kerim mûsikiyi de içine alır ama, bu enterasan husûsiyetine rağmen bizatihi musiki değildir.

İ'caz'ı-Kur'an insafla baştan sona gözden geçirilecek olursa, Rafi'î'nin bu konuda hayli uğraşmış ve yorulmuş olduğunu kabul etmemek zordur.

Eserin bundan sonraki kısımlarında belâgat mevzuunun incelendiği görülüyor. Fakat belirtmek gerekir ki, bu kısımlarda, hangi belâgat istilahlarının, hangi âyetlerde kullanılmış olduğunun tesbiti gibi bir iş yapılmamıştır. Daha açık bir deyişle, müellifin yaptığı, istiârelerin, mecâzların, bediî sanatların bulunduğu âyetlerin listesini vermek olmamıştır. Denilebilir ki, Rafi'î burada, İ'caz ve belâgatın felsefesini yapmıştır.

el-belâgatü'n-nebeviyye: Eserin son bölümü Resûlullahın belâgatinin tetkikine ayrılmıştır. Bu bölüm, Kur'an'ın i'caz ve belâgatinin incelendiği bölüme nisbetle daha kısadır. Ama, Rafi'î'nin Resûlullah (s.a.v.) hakkında yazdıklarının hepsi burada toplanmış değildir. Daha önce ismini zikrettiğimiz, "Vahyu'l-Kalem" adlı eserindeki aynı konuya ait makaleleri de hesaba katılacak olursa, bu bölümün hacmi oldukça genişliyecektir.

6 er-Rafi'î, a.g.e., s. 214.

Rafî'î, Resûlullah (s.a.v.) ın belâgatine tahsis ettiği bu bölümün girişinde şöyle diyor: "Resûlullah'ın (s.a.v.) sözleri, Halikının azameti ile temas kurmuş bir kalbin hayat verdiği ve Kur'an'ın nâzil olduğu bir lisânın cilâladığı sözlerdir. Bu sözler vahiy değİLse de, vahiy yolu ile gelmiştir"⁷.

Resûlullah kendi ifâdesi ile arabların en fasîhidir. Sözlerinde herhangi bir zorlama yoktur. Konuşurken sanatlı söz söylemeye de çalışmaz. Anlatmak istediği mânâ için, ne kadar kelime gerekli ise, o kadarını kullanır.⁸

Rafî'î müteakib sayfalarda, Resûlullah'ın sözlerinin ve konuşma tarzının husûsiyetlerini anlattıktan sonra, netice olarak şunu söyler: "Resûlullah'ın (s.a.v.) fesâhati, Allah'ın tevfikine bağlıdır. Allah onu, dillerine hakim olmak sûreti ile idare edilebilecek bir topluluğa peygamber olarak göndermiştir"⁹.

Hız. Peygamber'in şemâilinin anlatıldığı ikinci bölümden sonra, sırası ile, onun:

- a) Konuşma tarzının sağlamlığı
- b) Az söz ile çok manâ anlatma istidatı
- c) Şiirden uzaklığı
- d) Arab diline tesiri, gibi bahisler işlenmektedir.

Kendi aralarında, ayrıca tâli bölümlere ayrılacak kadar geniş olan bu bahislere rağmen Rafî'î, Resûlullah'ın bu cephesini hakkı ile ifâde ve ihata edemediğini, konunun daha da tafsil edilmesi halinde, bunun çok yönlü bir çalışmayı gerektireceğini ifade etmektedir.

Üçüncü Cild: Arap Edebiyatı Tarihi'nin üçüncü cildinin, Rafî'î'nin ölümünden sonra Muhammed Saîd el-Aryan'ın gayreti ile neşredilebildiğini, onun bu cildin başına koyduğu açıklamadan öğreniyoruz¹⁰.

Müellifin vefatından bir hayli zaman sonra, Kahire'de bir yayınevi, Aryan'ın, eserin müsveddelerinden bahsetmesi üzerine onu basmağa karar vermiş ve neşre hazırlaması için Aryan'la anlaşmıştır.

Aryan'ın ifadesinden anlaşıldığına göre, üçüncü cild müellif tarafından tamamlanamamıştır. Onun, eseri neşre hazırlamak üzere yayınevi ile anlaşmasından sonra karşılaştığı güçlükleri, özet olarak kendi ağzından dinleyelim: "Ben merhûm müelliften, Arap Edebiyatı Tarihi'nin üçüncü cildini de tamamladığımı işitmiş ve kitaplığında dosya halinde onu koyduğu yeri görmüş, fakat, kitabı ne görmüş, ne de onda hangi konuları incelediğini kendisine sormuştum. Onu

7 a.g.e., s. 279.

8 a.g.e., s. 282.

9 a.g.e., s. 283.

10 er-Rafî'î, Tarihu Âdabi'l-Arab, c. 3, s. 7, v.d.

neşre hazırlamak için yayinevi ile anlaştıktan sonra evine gidip kitaba ait çalışmalarını buldum ve o zaman, yanlış olduğumu anladım. Çünkü ben, telif ve tasnifi bitmiş bir kitap bulacağımı sanıyordum. Zannımca, onu sadece neşre hazır hale getirecek, matbaa provalarını kontrol edecektim. Kadın dosyalarının üzerindeki ipleri çözünce, zamanın tesiri ile rengi solmuş, eski kağıt parçalarından ve düzensiz fişlerden başka bir şey göremedim. Bu fişlerin, önümdeki çalışmanın ihtiva ettiği mevzulara göre, nerelere konulacağını kestirmek güçtü. Önümdeki sayfalardan birini okumağa çalıştım. Bu, beni nerede ise, üzerime aldığım bu işten vazgeçirecek kadar yordu. Çünkü hayatına dair yazdığım başka yazılarda da belirttiğim gibi, Rafi'î'nin yazısı Arapça'da okuduğum en kötü yazı idi. Öyle ki, sağlığında, bizzat müellif dahi eliyle yazdığı bir yazıyı, aradan bir kaç saat geçtikten sonra güçlkle okuyabiliyordu... Zorluklar bundan ibaret de değildi. Bir sayfadaki ifade silsilesi, birkaç satır sonra kesiliyor, bir kaynaktan başka bir kaynağa, bir haberden başka bir habere ve başka bir fikre geçiliyordu. Bazan alıntı yapılan sayfanın numarası veriliyor, bazan verilmiyordu. Hattâ kimi zaman sayfa numarası veriliyor ama kitabın adı verilmiyor, o alıntının hangi kaynaktan yapıldığı belirtilmiyordu"¹¹.

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, müellif bu cilde ait fişlemeleri yapmış, bunların bir kısmını kullanarak telif cihetine gitmiş, fakat muhakkak ki, onu, büyük ölçüde eksik bırakmıştır. Bu yüzden, eserin bugün elimizde bulunan şekli ile gün yüzüne çıkmasının, Aryan'ın dikkatli ve hatırşinas çalışması ile mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

Muhtevası üçüncü cild önceki cildlerin devamı olarak görüldüğü için bâb sırasına riayet edilerek düzenlenmiştir. Böylece bu cild, beşinci babtan başlamakta ve - 8. 9. bablar mevcut değil - onbirinci babla sona ermektedir. Ancak bu cildin muhtevasına geçmeden önce, ilk iki ciltte rastlanmayan bir yeniliğe işaret etmek yerinde olacaktır: Bu ciltte, muhtelif kaynaklardan yapılan iktibasların hemen bitiminde, hem iktibasın yapıldığı kaynağın ismi, hem de cild ve sayfa numarası verilmektedir: "Mürûcu'z-Zeheb" c. 1, s. 32;¹² "el-Umde" c. 1, s. 124;¹³ "el-Egânî" c. 17, s. 30¹⁴ v.b. gibi. Bu farklılık, üçüncü cildin başından sonuna kadar devam etmektedir. Birinci ve ikinci cildlerde görülmeyen bu yeniliğin Aryan tarafından yapılmış olması muhtemeldir.

İhtiva ettiği konular ve bunlara ayrılan sayfalar itibarı ile üçüncü ciltteki babların en uzununu olan beşinci bab, denilebilir ki, hemen tamamı ile eski Arap şiirine tahsis edilmiştir.

"Arap Şiir Tarihi ve Ekolleri" isimli başlıkla tetkikine başlayan Rafi'î, bu

11 a.g.e., s. 11.

12 a.g.e., s. 18.

13 a.g.e., s. 28.

14 a.g.e., s. 32.

ana başlık altında daha pek çok yan başlıklarla eski Arap şiirini muhtelif yönlerden incelemekte; onun hangi tarihte başladığına ait çeşitli görüşleri zikrettikten sonra bu konuyu bir edebiyat tarihinin sınırlarını zorlayacak biçimde genişletmekte ve derinleştirmektedir.

"Araplarda Şiirin Doğuşu", "Ortaya Çıkmasının Sebepleri", "Kabilelerde Şiir" v.b. gibi başlıklar altında ilgi çekici pek çok bilgi toplanmıştır. Aynı mahiyetteki kaynaklarda pek rastlanmayan, meselâ şairlerin şiir okudukları meclisin durumuna göre, giydikleri elbiselere; şiir okuyuş biçimlerine kadar değişik bahisleri, üstelik çırpıştırarak değil, ayrıntılı bir biçimde incelediğini görüyoruz.

Rafî'î, eski Arap şiirine giriş diyebileceğimiz bu bölümde, şairlerin lâkaplarından, tıpkı hadis ilminde olduğu gibi, az ve çok şiir söyleyen (el-Mukillün ve el-Müksirün) şairlerden, bunların tabakalarından (Cahiliyye şairleri, Muhadramun şairleri vb. gibi) bahsetmekte; haklarında bilgi vermekte ve sayıları az da olsa, bir başlıkla kadın şairlere de yer ayırmaktadır.

Ancak belirtmek gerekir ki, Rafî'î'nin zikrettiğimiz kadın şairler konusunda yazdıkları, diğer edebiyat tarihlerinde yazılanlardan farklıdır. Hansâ ve Leylâ el-Ahyeliyye gibi kadın şairlerden, diğer müellifler de bahsederler. Fakat bunlar, bu şairleri, hayatları, eserleri, sanatları, edebî cepheleri gibi değişik yönleri ile inceliyerek, okuyucuya bir bilgi verirler¹⁵. Rafî'î'nin sistemi bunlarınkinden farklıdır. O, bu başlık altında Araplarda kadın şairlerin niçin az yetişmiş olduğunu, bunun sebeplerini ve kadın şairlerin ne tür şiirler yazmağa mütemayil olduklarını incelemektedir.

Bundan sonra onun, eski Arap şiirinin nevelerine geçtiğini görüyoruz. Burada Rafî'î, sırası ile, hiciv, medih, fahr mersiye gibi şiir çeşitleri ile, vasfî, hike-mî, ilahî, ahlakî, hezlî, epik ve ilmî şiirlerin her birini müstakil başlıklar altında tetkik etmektedir. 74. sayfadan başlayıp 157. sayfaya kadar süren bu bölümden sonra, müveşşah, dübeyt, halk şiiri ve mevâliyâ gibi eski şiirden neş'et eden, san'at türleri hakkında da bilgi vermektedir.

Altıncı bab, ilk bakışta "Muallâkat" adı ile tanınan yedi uzun şiire tahsis edilmiş gibi bir intiba hasıl etmesine rağmen, bahis baştan sona gözden geçirdiğinde, sadece İmru'ül-Kays'ten bahsedildiği görülmektedir. Zira muallâkası, şairliği, şöhretinin sebepleri, istiâreleri ve teşbihleri ile şiirinin tetkiki gibi başlıklar altında en fazla ona yer vermiştir. Tarafe ve Züheyr'e de kısaca temas edilen bu bölümde, diğer muallâka şairlerinden hiç bahsedilmemiştir.

Yedinci babda Endülüs edebiyatı incelenmektedir. Beşinci bab kadar değilse bile, hemen hemen ona yakın uzunlukta olan bu bölümde, Endülüs edebiyatının siyasî tarihten etkilenişi, Endülüs medeniyeti, Endülüs'ün Araplaşması,

15 Hannâ el-Fâhûrî, Tarihu'l-Edebî'l-Arabî, Beyrut, s. 188-251.

Endülüs ilim ve edebiyatının başlangıcı ele alınmakta ve daha önce de belirttiğimiz gibi, bir edebiyat tarihine göre ayrıntı gibi görünce pek çok konuda geniş bilgiler verilmektedir.

Üçüncü cildin bundan sonraki kısmında, takip edilen sıraya göre, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerin gelmesi gerekirken, onuncu bölüme geçilmektedir. Bu husus herhalde eserin neşre hazırlanması esnasında, müellifin notları arasında ilgili bölümlere rastlanmayıştan ileri gelmiş olmalıdır. Çünkü biraz sonra da Aryan'dan nakledeceğimiz üzere, Rafi'î'nin bu eserinin, özellikle bu cildinin tam olup olmadığı da şüphelidir. Ele alınan bahisler çok değişik olduğu ve çok defa aralarında bir irtibat da bulunmadığı için – tıpkı ansiklopedi maddelerinde olduğu gibi – bir veya birkaç bahsin ilâvesi veya çıkarılması dikkati çekmemektedir.

Onuncu bab, Kudame b. Ca'fer'in "Nakdü's-Şi'r"i, İbnu Reşîk el-Kayravânî'nin "Kitabü'l-Umde"si v.b. gibi şiir sanatı ve tenkidini içine alan eserlerle, tabakat ve teracim kitaplarına tahsis edilmiştir ve dokuz sayfalık hacmi ile bu cildin en kısa bölümüdür.

353. sayfadan başlayıp 421. sayfaya kadar devam eden on birinci ve sonuncu bab ise, daha sonraki devirlerde yaşayan edîp ve şairlerin alâka gösterdikleri lâfzî sanatlarla ve bunların tarihine tahsis edilmiştir. Bu bölümün başlığı da ilk bakışta Bedî'î ilmindeki "Muhassinât-ı Lâfzîyye"yi akla getiriyorsa da, tetkik edilmeğe başlandığı zaman, ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Bedî'î ilminde lâfız sanatlarını teşkil eden cinas, tashîf, izdivac, muvâzene, tatrîz, insicam, iktibas... gibi konulara burada temas edilmediğini görüyoruz. Gerçi baş taraflarda "Lüzûmu ma lâ yelzem" ve "Ma lâ yestehîlu bi'l-În'ıkâs" v.b. gibi bir iki Bedî'î konusuna temas ediliyorsa da, bu bölümün ağırlık noktasını, müşterek kafiyeler, tahmîs, teşîr, mahbûkü't-arafeyn (başı ve sonu aynı harfle biten beyitler) v.b. gibi konular hakkında verilen malûmat teşkil etmektedir.

Burada şu hususa işaret etmek istiyoruz: Rafi'î'nin bu bölümde izah ettiği lafzî sanatlar, bugün artık Arap edebiyatında kullanılmamaktadır. Nitekim kendisinin, hem bu husûsun ve hem de "Lafzî Sanatlar" başlığı altında incelediği konuların eksikliğini farkında olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Biz bu sanatlara dair yaptığımız açıklamalarla bu bahse tam hakkını verdiğimiz ve onu ikmal ettiğimiz iddiasında değiliz. Biz, ancak nisyan köşelerinden çekip çıkardığımız ve üzerlerinden eskinin tozunu silkelediğimiz bazı konuları ortaya koyduk."¹⁶

Bu cildin tamamlanamadan kaldığını, onu neşre hazırlayan, hattâ belki de yeniden tertip ve tasnif eden Aryan'ın kitabın sonuna koyduğu Ek'teki şu sözleri de göstermektedir: "Müellif merhûmun "Arap Edebiyatı Tarihi"ne dair kendi el

16 cr-Rafi'î, a.g.e., s. 419.

yazısı ile bulabildiğim maddelerin tertibi burada sona ermektedir. Konuların sıralanışına bakılırsa, bu fasıldan sonra, başka fasıl ve babların yer alması gerekmektedir. Fakat ben onun bıraktığı evrak arasında buraya aldıklarımından başka bir şeye rastlayamadım. Belki müellif, çalışmasını burada kesmiş, belki de bazı sayfaları zaman eskitmiş veya ihmal dağıtmış olabilir. Yaptığım araştırma beni şu neticeye ulaştırdı: Müellif, vefatından 25 yıl önce, bu ciltten elini çekmiş, sonra da bir daha dönüp ona bakmamıştır."¹⁷

Sonuç: 1881 yılında Suriye asıllı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Mustafa Sadık er-Rafî'î, çağdaş Arap edebiyatında klâsik Arap dilinin en başarılı ustası ve en hararetili savunucusu olarak tanınmaktadır. Üslûbu, bilhassa kültür çevrelerinde çok beğenilmekle beraber, bazı münekkitler tarafından şekilce süslü ve muhtevaca zayıf olmakla ve hayale fazlası ile yer vermekle vasflandırılmaktadır. Fakat bu tenkitler, onun, daha ziyade inşâî tür yazılarını ihtiva eden eserlerine yöneltilmelidir.

Rafî'î'nin, şiir, hikâye, makale, polemik, telif gibi değişik sahalara ait çalışmaları içinde, hem edebî, hem de ilmî olmakla temayüz eden, incelemeğe çalıştığımız "Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eseridir. Bu eser aynı zamanda, 20. yüzyıl başlarında Arapçada bu isim altında telif edilmiş ilk eser olmakla da tanınmaktadır.

Rafî'î'nin bu eserinin benzerlerine göre değişik bir tertiple yazılmış olduğu görülmektedir. Eserde, bizzat müellifin de belirttiği gibi, Arap edebiyatının başlangıcından itibaren belli devirler ve bu devirler içinde yaşamış mühim ediplerin ve şairlerin hayatları, edebî kişilikleri anlatılmamış; birinci cild, özet olarak Araplara ve Arap ülkelerine, dillere ve Arap diline, bu dilin özelliklerine ve rivayet ilmine; ikinci cild tamamı ile, Kur'an'ı Kerim'in i'cazı ve Hz. Peygamberin belâgatine; üçüncü cild ise şiir tarihine ve okollerine, Endülüs edebiyatına ve lâfzî sanatlarına tahsis edilmiştir. Eserin bu özellikleri dikkate alınarak şu değerlendirme yapılabilir:

1- Eserde eski tarih, belâgat, sarf ve nahiv v.b. gibi kitaplardan toplanmış pek çok madde vardır. Bunların bir kısmını bugün anlaşılın manâsı ile bir edebiyat tarihi çerçevesine sokmak bir hayli güçtür. Ancak belirtmek gerekir ki, herbiri ayrı bir eserde bulunan ve elde edilmesi uzun zaman alan bu bilgileri, üstelik müellifinin kanaati ile birlikte elimizin altında mevcut bulundurması bakımından eser istifade edilirlğini bugün dahi korumaktadır.

2- Ancak kanaatimize göre, eserde ele alınan konular çok mütenevvi olduğu için, aralarında irtibat kurmak hayli güçtür. Konular arasındaki bağımsızlık,

17 a.g.e., s. 423.

cildler arasında da görülmektedir. Nitekim ikinci cildin, dinî bir eser özelliği taşımasından dolayı müstakil olarak basılmış olması da, bunu te'yid etmektedir. Ayrıca konular arasında hacımları bakımından da bir nisbetsizlik göze çarpmaktadır. Tamamı üç cild olan bir eserde, ikinci cilden baştan sona Kur'an'ı Kerim tarihine ve i'cazına tahsis edilmiş olması da bu hususu göstermektedir.

3- Eserin dili ve üslûbu, Rafi'nin diğer yazılarındaki dile ve üslûba göre hayli yumuşamış görünmekle beraber, yer yer okuyucuyu, manâyı kavramakta sıkıntıya düşüren pasajlara rastlanmaktadır. Bilhassa bu engel aşılabildiği takdirde, genel anlamda bir edebiyat tarihi kültürü almak isteyenlere değil, fakat Arap dili ve edebiyatı konusunda inceleme yapacak araştırmacılara eserin faydalı olacağı inancındayız.